

OCJENE I PRIKAZI

Закон судный людем краткой редакциии. Подготовили к печати М. Н. Тихомиров, Л. М. Милов под редакцией М. Н. Тихомирова. Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1961.

U poslednje vreme ovaj najstariji pravni spomenik — Закон судный людем (dalje ZS) postao je predmet osobite pažnje slovenskim naučnicima, naročito češkim i bugarskim. Posvećeni su mu mnogobrojni i opširni članci u naučnim časopisima, a 1959. g. Bugarska akademija nauka izdala je o tome spomeniku i veliku knjigu od 620 stranica koju je napisao Venelin Ganev. Ipak taj veliki rad nije doneo dosada određene i neosporne rezultate kako u pogledu autora ovog spisa, tako ni u pogledu mesta, vremena i cilja njegova sastavljanja. Dok bugarski naučnici smatraju da je to bugarski spomenik, koji su priredili bugarski vladari za svoj narod, češki naučnici pripisuju mu moravsko poreklo i vezuju ga uz moravsku misiju slovenskih prosvetitelja Ćirila i Metodija. Uzajamna polemika dala je ubedljive rezultate samo u pogledu nekih detalja spomenika. Neuspeh ovog naučnog rada urednik novog izdanja ZS povezuje s činjenicom što gotovo svi istraživači ZS (osim nekoliko naučnika, koji pišu u naše vreme) zasnivaju svoje zaključke na slabom poznavanju teksta. Oni polaze od izdanja ZS koje je štampano na osnovu jednog od najstarijih rukopisa, dok većina drugih rukopisa pri izdavanju nije uzeta u obzir. U novom izdanju ZS najpažljivije su proučena 54 rukopisa, pri čemu je 10 najvažnijih rukopisa dano u potpunom tekstu s razrađenim ortografskim i grafičkim detaljima (str. 29—102). Pet najboljih primeraka teksta (4 tipa rukopisa kratke redakcije) dano je u fotosnimkama (str. 113—177). Sem toga na str. 107—109 dan je u uprošćenoj transkripciji najstariji tekst ZS novgorodske krmčije sa varijantama triju drugih.

Odlična je i spoljašnja strana izdanja kako u pogledu papira, tako i u pogledu slova i poveza.

U članku: »Закон судный людем краткой редакциии в русских рукописях« (str. 7—26) urednik knjige, akademik M. N. Tihomirov, daje nekoliko važnih i novih konstatacija. Sve rukopise ZS on ne deli na dve — kratku i proširenu (kako to čine drugi autori) — nego na tri redakcije, dodajući još i »svodnu« tj. kompilativnu redakciju. Rukopise prve — kratke redakcije (kojima je posvećena ova knjiga) on deli na četiri »izvoda«, tj. tipa — »древнейши« (Novgorodski, Varsanofijev i Ustjuški rukopis, ali ne i Ioasafov), Merila pravednoga, Ćudovski i Sofijski i dokazuje da svi ovi tipovi imaju svoje karakteristične osobine koje su važne za istorijat teksta spomenika. Ovo je tačno, ali, kako ćemo videti dalje, za identifikovanje protografa Ioasafovski ili Akademijin rukopis¹ ima veći značaj nego rukopisi triju poslednjih tipova.

Tihomirov smatra da Ustjuški rukopis nije najstariji i najvažniji rukopis ZS, kako su to dosada mislili drugi naučnici, nego da je najstariji Novgorodski rukopis i uspešno dokazuje da ga treba datirati 1280. god. (str. 8—9). Ispravna je i njegova misao da »ЗС обязательно связан с текстом Кормчих« (str. 11), ali ispravna je samo u pogledu krmčija, čiji je protograf preveden u Bugarskoj, tj. krmčija XIV titula bez tumačenja i krmčija s tumačenjima čiji je

¹ Jasafovski ili Joasafovski rukopis se zove stoga što na listu 1-2 ima zapis »mitropolita Jасафа«, a Akademijin stoga što je pripadao Moskovskoj Duhovnoj Akademiji.

protograf bio preveden u Srbiji. U krmčijama L titula — Ustjuškoj i Akademijinoj — ZS organski je deo kao neophodna dopuna građanskog karaktera čisto kanonskoj sinagogi, jer svaki nomokanon sem kanonskog dela mora da ima i građanski deo. Međutim u krmčijama »svodnog« — kompilativnog tipa — (Novgorodskoj i Varsanofijevoj) ZS nije organski vezan nego je preuzet iz neke krmčije L titula tipa Ustjuške. U spomenutim krmčijama (Novgorodskoj i Varsanofijevoj) ZS nema broja niti je u sadržaju spomenut, a u krmčijama srpskog porekla ZS uopšte nema.

Na str. 17. Tihomirov piše da postoji »органическая связь между ЗС и Избраием« (Mojsijevih zakona), jer se oba spomenika u Merilu pravednom i rukopisima krmčije nalaze naporedo. Ali ova je veza novijeg porekla, i u starijim krmčijama takve veze nema. »Избраие« je prevedeno s grčkog jezika na slovenski prvi put oko god. 1219. Preveo ga je Sava Srpski iz grčkog nomokanona XIV titula Fotijeve redakcije i uključio u 48. glavu svoje (Savine) krmčije s tumačenjima². U krmčijama L titula i u krmčijama bez tumačenja nema ovoga spisa. »Избраие« postoji i u ruskim prepisima Savine krmčije, npr. u Rjazanskoj (l. 257—262b), ali u tim prepisima nema ZS. Prvi je put ZS, kao što izgleda, bio uključen u krmčiju neposredno iza »Избраија« tek god. 1280. i to najpre u krmčiju mešovitog tipa — Novgorodsku — a kasnije i u Varsanofijevu i štampanu, u kojima se »Избраие« nalazi u 45, a ZS u 46. glavi. Moramo upozoriti na slučajni mali lapsus calami na str. 12, gde čitamo: »Как в Новгородской, так и в Варсанофиевской Кормчей ЗС поставлен после трех дополнительных статей к 23 главе«. Ustvari u ovim krmčijama ZS nije prepisan posle, nego pre ovih članaka, što i sam Tihomirov tvrdi na str. 10.

Na str. 26. Tihomirov pripisuje Rjazanskoj krmčiji »болгарское происхождение«. Ovo je tačno samo utoliko što je mitropolit Ćirilo III original ove krmčije dobio god. 1262. iz Bugarske, ali u tom originalu bugarski su bili samo pergament i mastilo, dok je ceo njegov sadržaj priređen u Srbiji.

Rešavajući sporno pitanje: kada je Ustjuška krmčija bila prepisana — u XIII ili XIV veku — Tihomirov se slaže s V. N. Beneševičem, koga potpuno pravilno smatra za »крупнейшего русского канониста XX века« (str. 14). Beneševič piše, iako je prvi deo ove krmčije prepisan starijim rukopisom, da su je ipak pisala trojica pisaca istovremeno. Doduše, karakter rukopisa još ne rešava definitivno pitanje o njenom datiranju, jer je stariji prepisivač mogao da piše starijim rukopisom, tj. rukopisom na koji je navikao u mladosti. No specijalni članak V. E. Ušakova »Устюжская кормчая« («Slavia» 1961, br. I, 20—40) dokazuje da ovu krmčiju nisu prepisivala trojica nego šest prepisivača i tako daje osnov za drugo gledište. Na 34. str. svoga rada Ušakov je skrenuo pažnju da je obratna strana 54. lista (njime se završava prvi deo ove krmčije), koji je prepisan starijim rukopisom, ostala prazna i sem toga uprljana, prema čemu se može zaključiti da je ovaj deo krmčije bio neko vreme u upotrebi te

² Grčki tekst »Избраија« izdat je u zborniku: J. V. Sotelier, Ecclesiae graecae monumenta, t. I, Lutetiae Parisiorum, I, 1677, p. 1-27. Ruska literatura o njemu: Н. В. Калачев, Исследование о Русской Правде, Москва 1846, 140-141; М. Горчаков, О тайне супружества, СПб, 1880, стр. 170-171; Н. С. Суворов, Следы западного католического права в памятниках русского права, Ярославль 1888, стр. 149-156; критика Суворова: А. С. Павлов, Мнимые следы католического влияния в памятниках югославянского и русского церковного права, Москва, 1902, стр. 103-106; В. Н. Бенешевич, Канонический сборник XIV титулов, СПб, 1905, стр. 170; S. Troicki, Kako treba izdati Svetosavsku Krmčiju, Beograd, 1952, str. 87.

se upotrebljavao i kasnije i da »второе звено книги написано позднее пер-
воро«. Pošto je tekst ZS prepisan u drugom delu na l. 55—61b, treba smatrati
da tekst u ovu krmčiju nije prepisan u XIII veku, nego početkom XIV v. što
potvrđuje i gledište Tihomirova koji kaže da tekst ZS u Novgorodskoj krmčiji
ima veću važnost nego njegov tekst u Ustjuškoj krmčiji.

Slajući se sa ocenom važnosti Novgorodske i Ustjuške krmčije, u članku
Tihomirova mi se ne možemo da složimo s njegovom ocenom teksta ZS u
Ioasafovoj, tj. Akademijinoj krmčiji. Iz činjenice što je tekst ZS u ovoj krmči-
ji »дошел уже в исправленном виде« on zaključuje da taj tekst ima značaj
uglavnom za proučavanje kasnijih izmena u tekstu »и дает мало нового для
понимания его протографа« (str. 14). U ovom slučaju prepisivačeve исправке
imaju obično ortografski karakter, a ne tiču se vokabulara i smisla. Samo
jedanput prepisivač pogrešno zamenjuje u 30. glavi na (str. 53, varijanta 3) za
nj nerazumljivu reč »присноублажи«, tj. primamljujući (u eklogi »вловоебон«)
rečju »присвоивая«. Međutim, ostale varijante ovog teksta uporedno s tekстом
Ustjuške krmčije (koje su navedene na str. 47—54 knjige) upućuju da je pre-
pisivač uzimao u obzir mnogo stariji i protografu bliži tekst. Takve su npr.
varijante: str. 47, No 1. »вѣре« namesto »правдѣ«, No 6. »творят« namesto
»творить«, No 7. »продаются« nam. »продаются«; na str. 48 No 7. »оуроку« nam.
»оброку«, No 26. »моу б/о/жих даровъ« nam. »имъ божиемъ рабомъ«; No 34.
»взимати же дары« nam. »взимати же«, No 36 i 37. ispuštene su suvišne reči: „не-
и „их“; str. 49, No 33 „восхоцет“ nam. „возлюбить“; str. 50, No 15 „15 лѣт“ nam.
„7 лѣт“; str. 51, No 1. „соудьи“ nam. „соудити“ No 17. „прибѣгъи“ nam. „прибѣ-
гающаго“, No 34. „и вес(ь) оустрои“ nam. „и всь строи“ str. 52, No 3. dodato
„дѣну“, No 13. „продаются“ nam. „продаются“, u No 22. ispuštene su suvišne reči
„и“, „ти“, No 25 „не хоцетъ“ nam. „хоцетъ“, No 26 „отдасть огноуд“ nam. отдасть
No 39. „и от земли“ nam. „по земли“ No 40 „послеться“ nam. „посылається“; str. 53,
No 5. „своёму“ nam. „своего“, No 6 „и другаго“, nam. „другаго“ No 7. „и дати“,
nam. „дати“ No 11. „премудрости“ nam. „премудростью“, No 12. „въ бытие“ nam.
„бытие“, itd.

U svim ovim i još nekim slučajevima Akademijin spisak više odgovara
tekstu protografa nego što odgovara sam Ustjuški i većina ostalih rukopisa ZS.
Da ne bismo odviše duljili naš rad, navešćemo samo dva primera. Prva re-
čenica ZS u Novgorodskom i ostalim prepisima, izuzev Akademijin, glasi;
»Преже всякимъ правды достоино иестъ о божии правдѣ глаголати«. Ali u
takvom tekstu 1) postoji contradictio in adjecto: ako u početku nije dostojno
govoriti o *svakoj* pravdi, odatve izlazi da nije dostojno govoriti u početku ni
o божии правде. 2) I, ustvari, dalje se u prvoj glavi ne govori o pravdi, nego
o zaštiti хришћанске вере od poganskog kulta. 3) Vizantijski zbornici pravnog
sadržaja, i to ne samo канонског, nego i грађанског — обично почињу одред-
бама верског карактера. Npr. I глава номоканона XIV титула govori »O бого-
словљу i православној вери«; prvih trinaest титула Justinianova kodeksa govori
o верским предметима; предговор Еклоге лиči на проповед; i, што је особито
маркантно, номоканон самог аутора ZS — sv. Methodija почиње Simvolom
вере. Stoga је потпуно природно што i свој кратки кривични законик — ZS on
почиње одредбом верског карактера.

Isto tako nema сумње да је u глави 11. protografa ZS за прелјуб са туђом
зарићницом била одређена епитимија 15 година, како каже Академијин рукопис,
а не 7 година, како кажу сви остали рукописи. Глава 11. позива се на одредбу
гл. 8, која казнјва прелјуб с удатом женом епитимјом у току 15 година. 98.
канон Трулског савора каже: »Кoji узме ради брачног суживљенја зарућницу
другог, нека подлежи осуди за прелјубу«, а 58. канон Василија Великог, koji
Methodije navodi u 41. титули свог номокона, glasi: »иже прелюбы створить,
ѣй лѣт да не причащается.

Stoga je u pravu veliki poznavalac starih slovenskih rukopisa I. I. Sreznjevski koji na koncu pregleda Ustjuškog rukopisa piše: »Академический список надо признать списанным же с Устюжскаго, а с другого менее ошибичного³«. Za istorijat Ioasafovskog ili Akademijinog rukopisa važno je rešiti pitanje: ko je bio »mitropolit Jasaf«, spomenut u zapisu na početku ovog rukopisa. Pošto reči »mitropolit« nije dodat naziv njegove eparhije, treba pretpostaviti da taj mitropolit nije bio titularni mitropolit neke ruske eparhije nego poglavar cele Ruske crkve. Takav je bio mitropolit Joasaf (Skripicin), koji je upravljao Ruskom crkvom 1539-1542. god. Ali u XIII veku bio je jedan ruski episkop Joasaf koji se izdavao za mitropolita. Kada su Tatari god. 1240. porušili prestolnicu Rusije i katedralni grad Ruske crkve — Kijev, neko vreme je veliki knez Rusije Danila Romanovič živeo u Ugrovsku, pa je ova varoš dobila značaj prestonice. Kada je Danila pobjegao od Tatara u Ugarsku, a zatim u Poljsku, episkop Ugrovska Joasaf, priča Ipatski letopis, »скопилъ на столъ митрополичь«, tj. proglasio je sebe za mitropolita. Ali čim se vratio veliki knez, on ga je rešio ne samo mitropolije već i eparhije, a za mitropolita izabrao je god. 1242. Kirila III (1242-1281⁴). Pitanje: kome je od ove dvojice Joasafa pripadao Akademijin rukopis, rešava se u zavisnosti rešenja pitanja, čijom je rukom napisan spomenuti zapis — rukom pisca ili rukom sopstvenika rukopisa. Ako je rukom pisca, kako tvrde V. N. Beneševič⁵ i M. N. Tihomirov (o. c., str. 34), u tom slučaju treba pretpostaviti da je pisac prepisao ovaj zapis sa starijeg originala i da je taj original pripadao episkopu grada Ugrovska koji je živeo u XIII veku. Ali pažljivo upoređenje zapisa s tekstom rukopisa dokazuje da taj zapis ustvari nije dodao pisac nego drugo lice — verovatno sopstvenik rukopisa. Dok se u tekstu slovo »t« uvek piše s tri stupca, u zapisu reč »mitropolit« ovo slovo ima jedan stupac. U reči »Jasaf« poslednje se slovo piše kao »θ«, a u tekstu uvek kao »φ«. »θ« tamo označava samo broj 9, i pri tome se piše drukčije nego u zapisu. Različit je opšti karakter pisanja — u tekstu profesionalnog pisca koji ista slova piše na isti način, dok se u zapisu ista slova pišu različito. I kinovar ((cinober) u zapisu je tamniji nego u tekstu. Oдавде sledi da zapis, verovatno pripada »митрополиту московском и всей Руси« Joasafu koji je upravljao Ruskom crkvom god. 1539-1542. Ova se verovatnost pretvara u neospornost, ako skrenemo pažnju na sledeće činjenice: 1) istovremenost prepisavanja ovog rukopisa i života m. Joasafa, 2) rukopis je nekada pripadao Troicko-Sergijevoj Lavri gde je oko god. 1555. umro m. Joasaf i Lavra je nasledila njegov rukopis, 3) zapis ne spominje njegovu katedru, verovatno stoga što je on počevši od 3. I 1542. bio lišen katedre; 4) Joasaf je bio ljubitelj knjiga i ostavio je mnogo rukopisa⁶. Vrlo je verovatno da je originale, kako Joasafove tako i Ustjuške krmčije, doneo u severnu Rusiju mitropolit Kiril III kada se vratio iz Nikeje (u Carigradu su tada bili krstaši) gde je oko god. 1249. bio hirotonisan za mitropolita Ruske crkve.

Sadržaj i jednog i drugog originala bili su isti, ali kod prepisivanja dodani su im različiti članci (u Akademijinu rukopisu na listovima 107-128, u

³ Обозрение древних русских списков Кормчей книги. СПб, 1894, стр. 134.

⁴ Е. Голубинский, История Русской церкви, т. II, 1, Москва 1900, стр. 50-55.

⁵ В. Н. Бенешевич, Синагога в 50 титулов и другие юридические сборники Иоанна Схоластика, СПб, 1914, стр. 201.

⁶ Голубинский, о. с. стр. 738-734 и Православная Богословская Энциклопедия, т. VII, СПб, 1906, кол. 167-171; Русский биографический словарь т. 8, СПб 1879, 292-293.

Ustjuškom na l. 144-147). M. Ćirilo, taj »не только особенно, но и исключительно ревностный пастырь Русской церкви« kako ga ocenjuje I. Golubinski⁷, osobito se zanimao kanonskim spomenicama. On je ruskoj crkvi dao novu krmčiju, tj. krmčiju sv. Save Srpskog. Nabavio ju je preko bugarskog kneza Svetislava (potomka ruskih knezova), a za nabavljanje takvih rukopisa imao je Ćirilo osobito povoljne uslove. Tihomirov piše da su prve decenije posle tatarskog opustošenja bilo vrlo nepovoljne za pojavu novih pravnih spisa u Rusiji⁸. Ali to se ne odnosi na Ćirila kao verskog poglavara, jer su Tatari osobito štovali verske služitelje svih religija⁹. Ćirilo je dva puta išao i u jugoistočne zemlje pa je tamo (npr. u Bugarskoj) mogao da nabavi potrebne mu rukopise. Rukopisi slovenske krmčije L titula bili su osobito privlačni za Ćirila zbog porekla (jer potiču od slovenskog apostola sv. Metodija) i zbog sadržaja, a još više zbog svoje crkveno-političke ideologije.

O sadržaju Akademijine i Ustjuške krmčije I. I. Sreznjevski piše da je to »не задуманное собрание церковных постановлений а более или менее случайный набор выпуск из других Кормчих«¹⁰. S tom se ocenom slažu i Benešević¹¹ i sam Tihomirov¹², ali to je pogrešno. U prepisima krmčijâ treba razlikovati njihov stalni sistematski deo, corpus clausum, i eventualne dopunske članke, njihove articuli extravagantes, koje obično dodaju prepisivači ili po svojoj inicijativi ili po naredbi pretpostavljenih. Takav sistematski, dobro promišljeni osnovni deo postoji i u Akademijinom (l. 1-42) i u Ustjuškom (1-61) rukopisu, a ima sličan raspored materijala i u drugim krmčijama, tj. na početku imamo odredbe verskog karaktera (Simvol vere Prvog i Drugog ekumenskog sabora i verske odredbe ostalih ekumenskih sabora), zatim kanonski deo (naslove i sadržaj pedeset kanonskih titula, najvažnije kanone kasnijeg Trulskog sabora¹³ i kanone ap. Pavla, zatim kanone Petra i Pavla¹⁴).

⁷ Golubinskij, o. c. str. 62, upor. 56 i 89.

⁸ Tihomirov, o. c. str. 22.

⁹ Golubinskij, o. c. str. 1-49.

¹⁰ Sreznjevskij, o. c. str. 134.

¹¹ Benešević, o. c. str. 211.

¹² Tihomirov, o. c. str. 14.

¹³ Posle 50 kanonskih titula u Joasafskom (l. 34b-38) i Ustjuškom (l. 49-55) rukopisu nalazimo 2 (34 i 63) apostolska kanona i 9 (21, 24, 31, 54, 59, 70, 85, 89 i 90) kanona Trulskog sabora. Prevod i numeracija ovih kanona je slična njegovom prevodu i numeraciji u Krmčijama XIV titula bez tumačenja tipa Jefremovske krmčije. Ovaj prevod ne pripada Metodiju i izvršen je u Bugarskoj. Isto tako u Bugarskoj on je bio uključen u Metodijev Nomokanon. Sreznjevski (op. cit. str. 124) i Benešević (o. p. 204) nisu skrenuli pažnju, da kanoni, koji u ovim rukopisima imaju brojeve 69, 84 i 88, ustvari sadrže tekst kanona 70, 85 i 89, jer su uzeti iz krmčije tipa Jefremovske, gde je 69. kanon bio ispušten.

¹⁴ U Joasafovskoj (l. 35b-37) i Ustjuškoj (l. 51b-53b) krmčiji kanon ap. Pavla pogrešno su označeni kao »Zapovedi Petr. Pavl.« i stoga ih Sreznjevski (o. c. 124) pogrešno navodi kao »kanoni apostolov Petra i Pavla.« Ustvari su kanoni ap. Petra i Pavla navedeni na l. 37b-38 Joasafovske i na l. 53b-55 Ustjuške krmčije, posle čega sledi tekst ZS. U štampanoj krmčiji (izd. Moskva, 1840) prvi kanoni l. 17-18, drugi l. 18b-20. U kritičkom izdanju F. H. Funk, *Didascalia und Constitutiones apostolorum*, Paderborn, 1905, II prvi kanoni-str. 85-87, drugi 87-89. Ovih kanona nema u krmčijama XIV titula tipa Jefremovske krmčije, ali oni postoje u samom početku grčkog Nomokanona XIV titula prve redakcije, odakle ih je Metodije mogao da uzme i prevede za svoj Nomokanon. Vidi B. H. Бенешевич, *Канонический сборник XIV титулов*, СПб 1905, стр. 131-132 и 180.

čime se završava kanonski deo). Kao građanski deo nomokanona naveden je ZS, kojega je u Makedoniji priredio sv. Metodije za slovensku vojsku. Time se završava sistematski corpus clausum ovih rukopisa, a dalje slede dopunski članci bez ikakva sistema. Oni su većinom dodani još u Bugarskoj i uzeti delom iz krmčije XIV titula bez tumačenja (koja je prevedena u Bugarskoj za vreme cara Simeona), a delom iz drugih izvora. Dopunski članci bez sistema pripadaju osnovnom delu i u drugim krmčijama, pa tako npr. u Soloveckoj krmčiji XIV titula oni zauzimaju 69 listova (malo manje nego u Ustjuškoj gde ih ima 86 l.), a u Akademijinoj krmčiji ima ih 78 l. Jedina je razlika što je u ovim krmčijama kraći osnovni deo pošto se sv. Metodije, priređivač nomokanona L titula, starao da nomokanon bude što kraći, skraćivo je kanone, a mnoge je izostavljao (čak je izostavljao kanone ekumenskih sabora). U to je vreme kratkoća knjige bila vrlo važna pa se govorilo: *μεγάλη βιβλος μέγα κακόν*. Pisale su se na skupocenom pergamentu i samo male knjige mogle su privući mnoge čitaoce.

Ćirila je osobito privlačio nomokanon L titula zbog crkveno-političke ideologije sabornosti i jednakosti autokefalnih nacionalnih crkava, što je bilo tuđe cezaropapizmu i istočnom papizmu. Autoritativni vizantijski kanonski komentator Valsamon naziva takve nomokanone »opasnima i odvratnima« (*„κινδυνώδη και ἀποτρόπαια“*) i zahteva da se unište¹⁵. Osobito su se plašili vizantijski megalomani da slovenske crkve ne bi prihvatile nomokanone L titula. Tako čim su Bugari primili kršćanstvo, dali su im nomokanon XIV titula koji je sastavljen u duhu vizantijskog imperijalizma, a imperijalistička tendencija bila je još pojačana nekim falsifikatima. Tako npr. prema 34. apostolskom kanonu imala je pravo na samostalnost Crkva »svakog naroda« (*»ἐκάστον ἔθνος«*)¹⁶, dok su u ovome nomokanonu te reči ispuštene. 69. kanon Trulskog sabora¹⁷ služio je kao jedini kanonski osnov za mešanje vladara u crkvene poslove, ali su Grci ljubomorno čuvali izuzetnost toga prava svog vladara (koga su smatrali poglavarom celog kršćanskog sveta), te su ispustili i ovaj kanon¹⁸. U taj je nomokanon uključena 22. Justinijanova novela koja govori o primatu rimskog pape u celoj crkvi. No u primerku nomokanona koji su dobili Bugari ispuštena¹⁹ je rečenica koja govori o papinom primatu. Sveti je Metodije bio vatreni borac i protiv zapadnog i protiv istočnog crkvenog imperijalizma. On nije uzeo za osnov svoga nomokanona carigradski nomokanon XIV titula, nego antiohijski nomokanon L titula, u kome su bile sačuvane reči 34. apostolskog kanona »когождо ѡзника«²⁰. Skraćenom prevodu ovog

¹⁵ U tumačenju 2. kanona Trulskog sabora;

¹⁶ Ibid. str. 45.

¹⁷ Ibid. str. 466.

¹⁸ Stoga ovog kanona nema u svim sačuvanim rukopisima slovenske krmčije XIV titula bez tumačenja Jefremovskoj, Soloveckoj, Troickoj, Lenin-gradskoj i Uvarovskoj, a u 34. apostolskom kanonu nema reči: »svakog naroda«. O ovim krmčijama i njihovim grčkim originalima vidi: В. Н. Бенешевич, Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII века до 883 г. СПб 1905 стр. 260-261. 69. kanon Trulskog sabora bio je ispušten i u nekim grčkim rukopisima, npr. u r. Vallicelli F, 47 X veka (l. 725), ali zbog drugog motiva: za vreme careva-ikonoborca pravoslavni nisu hteli da njima priznaju ma kakvu povlasticu crkvenog karaktera (vidi Benešević, o. c. str. 264, prim. 4 i str. 277; Древне- славянская Кормчая XIV титулов без толкований, СПб, 1906, стр. 187.

¹⁹ Ove rečenice nema u krmčijama, koje su spomenute u prim. 18.

²⁰ Joasafovska krmčija l. 10, Ustjuška krmčija l. 13; Sreznjevski o. c., Приложение, стр. II.

nomokanona dodao je Pravila apostola Pavla i Pravila Petra i Pavla²¹, a kao njegov građanski deo dodao je ZS. Posle Metodijeve smrti (+ 885) njegovi su učenici doneli u Bugarsku Metodijev nomokanon pre no što je grčki falsifikovani nomokanon bio preveden na slovenski jezik. Bugari se nisu usudili da zamene svoj opširni nomokanon skraćenim Metodijevim, nego su ga maksimalno iskoristili za prevod grčkog nomokanona XIV titula. Taj slovenski nomokanon XIV titula sačuvao je u Bugarskoj značenje jedinog zvaničnog kanonskog kodeksa — »протопроепископа«²² približno do druge četvrtine XIII st. Tada je zamenjen svetosavskom krmčijom, a skraćeni Metodijev nomokanon ostao je samo u privatnoj upotrebi pa tako i ZS, koji je ulazio u sastav ovog nomokanona.

Kada je Rusija primila kršćanstvo, dobila je slovenske crkvene knjige iz Bugarske. Nema nikakve sumnje da je ruska Crkva vrlo rano dobila krmčiju XIV titula u slovenskom prevodu. To najbolje dokazuje Jefremova krmčija koja je pisana početkom XII, a možda još i koncem XI veka. No ta krmčija nije imala ZS. Autoritativni kanonist Pavlov dokazuje da je istovremeno s krmčijom XIV titula Rusija dobila iz Bugarske i krmčiju L titula koja sadrži i ZS, samo njegovi dokazi nisu ubedljivi. I Tihomirov na str. 21-26 raspravlja o pitanju: »когда Закон судный появился на Руси«. On ga oprezno rešava i pretpostavlja da se ZS javio u Rusiji još pre mongolske najezde, tj. pre 1237. godine.

Tihomirov navodi i dokaze drugih naučnika koji misle da je ZS postojao još ranije u Rusiji: sličnost 24. gl. ZS iz Novgorodske krmčije s jednim člankom Ruske pravde (ali poriče postojanje ma kakve veze među ovim spomenicima). 24. gl. ZS govori da je korisnik, koji *dozvolom* sopstvenika uzimlje konja, dužan naknadu sopstveniku ako dođe do eventualne povrede ili smrti konja, dok se u članku Ruske pravde govori o novčanoj kazni kada se *samovoljno* koristi tuđi konj, te se prema tome ne može govoriti ni o kakvoj sličnosti²³. Ne možemo da se složimo ni sa L. V. Milovom koji se pozivlje na ZS u odredbi ustava Jaroslava: »Аже кто с сестроу съгрешит, епископу 100 гривен , а в епитемь и в казни по закону«²⁴, jer u ZS samo 14. glava govori o krvnom srodstvu, ali ni ova glava ne govori niti o epitimiji, niti o kazni, nego traži samo »razlučenje« stranaka.

Isto tako i autoritativni ruski kanonist A. S. Pavlov u svojoj čuvenoj disertaciji »Первоначальный славяно-русский Номоканон« и у »Курсу церковного права« tvrdi da su još prvi grčki poglavari ruske Crkve doneli u Rusiju uz grčki nomokanon XIV titula i grčki nomokanon L titula, te da su već za vreme velikog kneza Jaroslava (1015-1054) oba nomokanona u Rusiji bila prevedena na slovenski jezik. U stvari nomokanon XIV titula bio je preveden na slovenski jezik još u X veku u Bugarskoj, a slovenski nomokanon L titula (u kojoj je bio uključen i ZS) nije preveden s grčkoga, nego ga je sastavio sv. Metodije u IX veku u Moravskoj. U celoj ruskoj književnosti sva pozivanja na kanone i vizantijske zakone pre XIII veka tačno odgovaraju tekstu slovenske krmčije XIV titula i ovde nema nikakva traga ni tekstu nomokanona L titula ni ZS. Pavlov vidi pozivanje na ZS u fazi ustava sv. Vladimira: »то све дал есмы по правилам св. отец и по первых царей уряженю«, ali ovo pozivanje odgovara sadržaja krmčije XIV titula, gde su na-

²¹ Vidi prim. 14.

²² Ovaj termin nalazimo u zapisu ep. Rjazanskog Josifa na poslednjoj strani Rjazanske krmčije 1284 godine. Sreznjevski, o. cit. str. 49.

²³ Tihomirov ZS, str. 23.

²⁴ O. c., str. 25.

vedena pravila 15. sv. otaca i zakoni nekih vizantijskih careva. Nikako ne odgovara sadržaju ZS koji ne spominje ni jednog sv. oca. ZS ne sadrži zakone Konstantina Velikog, nego zakone ikonoborca Konstantina Kopronima. Tako nema osnova za aluziju na ZS ni u »похвалном слову« mitropolita Ilariona sv. Vladimiru, gde se Vladimir upoređuje s Konstantinom Velikim. Sem toga, ovo se upoređenje ne tiče sadržaja zakona, nego se odnosi na način donošenja zakona po savetu episkopa, o čemu ZS ne govori.

Na posletku, nije verovatno da bi grčki mitropoliti i episkopi, koji su hteli da ruska crkva bude zavisna o carigradskoj, doneli u Rusiju uz zvanični nomokanon carigradske crkve XIV titula još i drugi nomokanon L titula, koji je već davno izgubio zvanično značenje u carigradskoj crkvi zbog toga što je pokazivao nepovoljne tendencije po carigradski imperijalizam. Međutim Cirilo III bio je jedan od vrlo retkih poglavara ruske crkve ruskog porekla, pa je ideologija nomokanona L titula, koja nije bila prihvatljiva za Grke, njemu, kao poglavaru nacionalne crkve, potpuno odgovarala. Stoga je on iz južnih krajeva Rusije doneo ovaj nomokanon u njene severne oblasti. Čim je doznao da je poglavar druge nacionalne crkve priredio za svoju crkvu novi, podrobniji nomokanon u duhu nomokanona L titula i da je taj nomokanon već prihvatila i bugarska crkva, on je god. 1274. sazvaio sabor i zamenio nomokanon XIV titula svetosavskim nomokanonom.

Pravilno rešavajući pitanje vremena u kome se pojavio ZS u Rusiji, Tihomirov uzgred vrlo interesantno pokušava da izmiri dve teorije o postanku ZS — bugarsku i moravsku. On pretpostavlja da ZS u početku nije bio sastavljen u celom svome obimu, nego da je ranije u Bugarskoj bio prerađen iz ekloge — njegov osnovni građanski deo — a kasnije je u Moravskoj ovom delu bio dodat epitimijski. Tihomirov misli kada ZS govori o »zakonu ljudskom« da se to odnosi na građanski deo, a kada govori o »crkvenom zakonu« da se misli na epitimijski.

Neki razlozi dovode u sumnju ispravnost ove hipoteze. Pre svega, kada ZS govori o »zakonu ljudskom«, to se ne odnosi na građanski deo nego na izvor — eklogu — i stoga ove reči nalazimo samo u glavama, koje određuju iste kazne kao i ekloga. Nikad ih ne upotrebljava u glavama, koje određuju druge, obično blaže kazne, nego ekloga. Kada govori o crkvenom to se odnosi na epitimijske kanone Vasilija Velikog. Kao dokaz treba npr. uporediti 7. glavu ZS sa XVII titulom, gl. 23. ekloge, 8. gl. ZS sa 25. i 26. glavom istog titula ekloge, 9. gl. ZS sa tit. II, gl. 2. i tit. XVIII, gl. 27. ekloge. Iz ovoga se vidi da pojedini delovi ZS nisu nastali u razno vreme.

Oni koji misle da su delovi ZS nastajali u razno vreme nemaju dokumentarnih dokaza za svoju teoriju, jer je u svim mnogobrojnim rukopisima ZS kratke redakcije građanski deo organski sjedinjen sa epitimijskim.

Tihomirov misli da je epitimijski deo nastao kasnije zbog toga što neke glave ne spominju epitimiju. One je ne spominju ne zbog toga što su, tobože, dodate kasnije, nego iz drugih razloga. Glave: 2, 3, 20, 21, 22, 33 nemaju uopšte kaznenog sadržaja, pa ne govore ni o građanskim ni o crkvenim kaznama. Neke optužbe ne govore o grešnim prestupima krivca pa prema tome i ne traže epitimiju. Ne treba npr. kazniti epitimijom onoga tko slučajno povredi tuđeg konja ako ga je jahao dozvolom vlasnika (gl. 24); ili gospodara ako je njegov rob nešto pokrao (gl. 27). Neke glave ne govore o epitimiji stoga što je njihova građanska kazna smetala primenjivanju epitimije, npr. prodaja u ropstvo (gl. 26, 28, 29), progonstvo (gl. 10, 28, 30). Sem toga autor ZS nije samovoljno naznačavao epitimiju, nego saglasno s kanonima, u kojima za neke prestupe (spomenute u ZS) epitimije nisu bile predviđene. Kada je npr. hteo da spase potpaljivača od smrtne kazne koja mu je u eklogi bila određena, on

u gl. 17. izjednačuje potpalu sa ubistvom jer za potpalu u kanonima nije bila predviđena epitemija. Tako određuje za nju kanonski rok epitemije zbog ubistva, a u sledećoj 18. glavi govori o jus asyli i na taj način pruža krivcu mogućnost da se za zločin spomenut u ZS surova građanska kazna zameni epitemijom po presudi crkvenog suda.

Tihomirov tvrdi da »гражданская часть ЗС носит черты болгарского происхождения, а »его покаянные распоряжения отличаются западными чертами« ne kaže, naime, koje osobine bugarskog porekla ima građanski deo ZS. Takve osobine ne mogu pronaći ni zastupnici bugarskog porekla ZS, jer ZS i nema takvih osobina. Međutim zastupnici moravskog porekla ZS nalaze zapadne osobine i u njegovu epitemijskom i u građanskom delu. Takav je npr. najnoviji rad prof. Vašice u kome on opovrgava dokaze prof Andrejeva²⁵ koji misli da je ZS bugarskog porekla.

Ne možemo da se složimo ni sa moravskom teorijom o poreklu ZS. Zastupnici su ove teorije, kao i zastupnici bugarske teorije, nacionalno pristrani, pa u pitanju porekla ne daju odlučujući značaj samom sadržaju ZS, nego sličnosti nekih detalja teksta ZS s drugim spomenicima moravskog porekla. Ova metoda dokazivanja ima sledeće slabe strane:

1. Zastupnici moravskog porekla ZS identifikuju pojmove zapadni uticaj i moravski uticaj i na taj način čine logičku pogrešku quaternio terminorum. Oni ispuštaju iz vida da je u doba postanka ZS bila velika sličnost u jezicima susednih slovenskih narodnosti. Tada je zapadni uticaj bio jak ne samo u Moravskoj i Panoniji nego i u centru zapadnog dela Vizantije — u Solunu. Solun je nekoliko vekova bio pod papinom jurisdikcijom, ležao je na velikom putu između starog i novog Rima i bio je u trgovačkim i kulturnim vezama sa zapadnim zemljama.

2. I kada bi bilo dokazano da tekst ZS sadrži neke osobine koje se nalaze samo u moravskim spomenicima, to ne bi bila odlučujuća činjenica za pitanje porekla ZS, jer mi nemamo ni protografa ovog zakonika ni bliskih prepisa. Poznate prepise dele od protografa gotovo četiri veka. Za to vreme ZS bio je pod uticajem samovolje, neznanja i nemarnosti mnogobrojnih prepisivača, a među ostalim i moravskih.

Stoga pravilno rešenje problema postanka ZS ne treba tražiti u bugarskoj ni u moravskoj teoriji, a niti u izmirenju ovih teorija, nego u pažljivoj analizi sadržaja ZS i u upoređenju ovog sadržaja s drugim sličnim spomenicima, te političkim i crkvenim prilikama ove epohe. Ako budemo išli ovim putem, doći ćemo do zaključka da je ZS sastavio sv. Metodije mnogo pre moravske misije — u četvrtoj deceniji IX veka, kada je bio slovenski knez u vizantijskoj klisuri Strimon. Sastavio ga je za slovensku vojsku koja mu je bila potčinjena s namerom da podigne moral i učvrsti odanost Vizantiji. Za vreme moravske misije Metodije je ZS uključio u svoj kratki nomokanon. Kao sastavni deo tog nomokanona ZS je u devetoj deceniji IX veka donesen u Bugarsku, a iz Bugarske početkom XIII veka u južnu i oko 1250. god. u severnu Rusiju. Takav je pravi istorijat ovog prvencu slovenske književnosti.

Još jedna primedba. Na str. 17. Tihomirov dopušta mogućnost da poslednja i najopširnija glava ZS — »O malženu« nije postojala u protografu; navodeći tri dokaza.

1) »ove glave nema u »Merilu pravednom«. Ta glava sadrži preradu 13. i 14. glave 11. titule ekloge i sačuvana je (osobito u svom prvom delu) u tako iskrivljenom obliku da su neki pasusi potpuno nerazumljivi. Međutim »Merilo

²⁵ K otázce původu Zakona sudného ljudem (Slavia XXX, 1961, 11-19).

pravedno« u 19. tituli (koja daje prevod ekloge) sadrži prevod tih glava (u izdanju Tihomirova²⁶ str. 350-352), tako da bi dubliranje prevoda, a još k tome u iskrivljenom obliku, bilo suvišno.

2) »Во всех древних списках Кормчей статья »О малжену« не входит в нумерацию глав«.

Ustvari od tri prepisa krmčije — Novgorodske, Varsanofijeve i Ustjuške — prva dva imaju numeraciju (br. 33) glave »O malženu«, dok Ustjuški sadrži samo naslov te glave, a nema broja. U ovom je prepisu krmčije numeracija glava i inače pisana nepažljivo, tako da nema cifre ni četvrta glava, a cifre ostalih glava nisu pisane tamo gde je potrebno.

3) »Статья »о малжену« взята из другого титула эклоге, чем остальные статьи ЗС.«

Ni preostale glave ZS nisu sve uzete iz iste titule — XVII ekloge, nego je glava 3. uzeta iz XVIII titule ekloge, glava 20. i 22. uzete su iz titule XIV, a glava 21. iz titule VIII pa ipak niko ne tvrdi da su te glave dodane kasnije.

Venelin Ganев u opširnom radu o ZS²⁷ također pretpostavlja da je glava »O malženu« dodata kasnije pošto se njen stil jako razlikuje od stila ostalih glava (str 595-596). Ali isto tako razlikuje stil grčkog originala ove glave — 12. i 13. gl. II titule ekloge — od stila drugih glava ekloge.

Međutim nema nikakve sumnje da i posljednja glava ZS pripada istom autoru — sv. Metodiju — kao i sve prethodne glave. Sv. Metodije bio je izvrstan prevodilac biblijskog teksta i preveo je na slovenski jezik celu Bibliju. Kada je prevodio 12. gl. II titule ekloge (prva polovina poslednje glave ZS), on je na četiri mesta ispravio i dopunio tekst ekloge prema tekstu Biblije. Dok ekloga tvrdi da je bog stvorio čoveka »ἐκ οὐκέντων« — iz ništa, Metodije, saglasno sa I Mojs. 2, 7, kaže da je bog stvorio muža »пърсть взем от земля«. Reči u eklogi da je bog stvorio ženu »ἐκ τοῦ ἀνδρός« Metodije dopunjuje saglasno sa I Mojs. 2,22 »от мужа ребро вземь«. Saglasno sa Mojs. 3,6 Metodije dodaje da je zabranjeni plod mužu dala žena, a saglasno sa I Mojs. 3,16-19 dodaje da je kazna za greh bilo stradanje. Poslednja — 32. glava sadrži odredbe o razvodu braka i (počev od reči »се же все достоить«) daje zaključak koji se poziva (»якоже писахоу«) koji se poziva na prethodni sadržaj. Oдавде sledi da ova glava nije kasniji dodatak nego je organski deo spomenika i da bez ove glave spomenik ne bi bio završen.

U svome novom radu »Закон судный людем пространной и сводной редакции«, Москва 1961. Tihomirov je dokazao da u osnovi ovih redakcija leži kratka redakcija tog spomenika. Ali sadržaj 32. glave postoji i u svim rukopisima opširne i skraćene redakcije (str. 38, 66-67, 100-102, 143, 160, 169, 192, 195, 225-228, 261-265).

Akademik M. N. Tihomirov obogatio je rusku naučnu književnost nizom dragocenih radova. O »Zakonu sudnom ljudem«, koji je toliko važan zbog starine i čije je poreklo toliko zagonetno, pisalo se dosta. Završavajući prikaz o ovom radu Tihomirova moramo konstatovati da u broju rasprava o ZS taj rad zauzima počasno mesto i istovremeno služi kao temelj za dalja istraživanja.

S. Troicki

²⁶ Мерило Праведное по рукописи XIV века. Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1961.

²⁷ Венелин Ганев, Законъ судный людемъ. Правно-исторически и правно-аналитични проучавания, VII + 620 стр., София, 1959.